

נספחים

עיונים על סדר השו"ע בשאלות מעשיות בהלכות ציצית שלא נתבררו במלואם בלימוד סוגיות הגמרא במנחות

א. דיני עיטוף וברכה בטלית ובציצית (סי' ח)

א. האם יש חובה להתעטף?

בתוספתא ברכות (פ"ו ה"ו) מובא נוסח ברכת הציצית - "להתעטף בציצית".
בבבלי מו"ק (כד, א) :

אמר שמואל: כל עטיפה שאינה כעטיפת הישמעאלים אינה עטיפה. מחוי
רב נחמן: עד גובי דדיקנא (=גומות שבלחי. רש"י).

עפ"י זה כתבו **הגאונים** : עטיפתה כעטיפת הישמעאלים - עטיפה גמורה.

העיטור דחה דבריהם בשתי טענות :

א. עטיפת הישמעאלים לא הוזכרה בהלכה אלא לגבי אבילות, ולא בענין ציצית.
ב. לשון התורה "אשר תכסה בה" - כדרך בני אדם שמתכסים בכסותם ועוסקים
במלאכתם - פעמים בכיסוי הראש ופעמים בגילוי הראש.
מנהג העולם להתעטף בשעת הברכה כעטיפת הישמעאלים, מבוסס על מה שהביא
המג"א בשם כתבי האר"י, שצריך להתעטף עד פיו כעטיפת הישמעאלים כדי
הילוך ד"א ואח"כ יתעטף עד החזה פנים ואחור.

על מנהג העולם לכסות כל הפנים עם הטלית בשעת העטיפה (כדמשמע במשנ"ב
סק"ד) העיר בספר "**בדי השלחן**" (הגר"ח נאה) ס"ז אות י"ד, והביא ראיה מיו"ד
סי' שפ"ו לגבי עטיפת הישמעאלים לאבל שהכיסוי הוא עד הפה מלמטה (כדי
לכסותו). לפי"ז כיסוי הפה נעשה ע"י הכנפות הימניות שמשליכן לצד שמאל.

המנהג להשליך ד' כנפות לאחור בשעת העיטוף מקורו ב**שער הכונות** (ענין ציצית
דרוש א'): 'ומחזירים ב' הציציות שבצד ימין אל צד שמאל באופן שיתחברו שם
בצד שמאל מאחוריו כל הד' ציציות, ויהיו תלויים מאחוריו בצד שמאל'.

לעומת זאת, בדרוש ב' כתב: 'צריך שיאחוז בצד הימני של הטלית בשתי הציציות
שבו וישליכם לצד שמאל סביב גרונו (משמע שאין הכרח לכסות את הפה וכ"כ
בשו"ע אדמו"ר הזקן) על הכתף השמאלי לאחור... ושתי הציציות האחרות
השמאלים ישארו תלויים דרך פניו של אדם ולא באחור. וטעם לזה...'

על המנהג הנפוץ קשה: שאין עיקר המצוה אלא בשתי כנפות מלפנים ושתיים
מאחור, ועוד שאין כ"כ עיטוף הגוף כאשר כל הציציות מאחור ובס"י ה"י קי"ל
דכסות הראש פטורה (כפי שציין המג"א).

ב. האם יש חובה לכסות ראשו בטלית?

במרדכי (ה"ק סי' תתקמ"ג) למד מכך ששיעור טלית מינימלי צריך שיהיה בו כדי לכסות ראשו ורובו של קטן - משמע שהגדרת כסות, וממילא גם כיסוי, היא דוקא בכיסוי הראש.

בתרומת הדשן כתב שלזה יש להוסיף את המשמעות הפשוטה של לשון הברכה 'להתעטף' שמשמעותו עטיפת הראש.

הנמו"י דחה סברא זו בשתי טענות:

א. רחמנא 'בגדיהם' ו'כסותך' קאמר וכל כסות במשמע.

ב. כסות שאין בה אלא כדי כיסוי ראשו ורובו של קטן, כשהגדול יוצא בה עראי ודאי אינו יכול לכסות בה את ראשו.

בפ"ק דקידושין (כט, ב) למדנו שבחור שלא נשא אשה לא היה מכסה ראשו בטלית. ושם בדף ח. משמע שאפילו נשוי אם אינו ת"ח לא היה מכסה ראשו. כ"כ **המג"א** ס"ק ג'.

אם כן, מצד מצוות ציצית אין חובה לכסות ראשו בטלית. אולם, קיים דיון באחרונים בנוגע לעצם חובת כיסוי הראש בשעת התפילה ובכלל:

בשו"ע (בעקבות הטור, שמקור לשונו הוא בעיטור "שלא יעמוד בגילוי הראש") כתב "נכון שיכסה ראשו בטלית".

בב"י הסביר שכסוי זה הוא מלבד כיסוי הראש התמידי, משום שכיסוי בטלית מועיל להכנעה וליראת שמים. אך כתב שיתכן גם שיש בזה מצוה מן המובחר מצד העיטוף.

הרמ"א כתב שחובת הכיסוי אינה אלא משום הברכה - אם ראשו גלוי.

הגר"א כתב שאפילו מצד הברכה אין חובה לכסות ראשו, ורק בשעת התפילה נכון הדבר מצד המוסר, ושאר היום לקדושים שעומדים לפני ה' תמיד.

הט"ז טען שיש בעיה באי כסוי הראש בבית משום "בחוקותיהם לא תלכו". אך מטעם זה כתב, שדי בכסוי הראש ביד, כמו שכתב המהרש"ל. לעניין דבר שבקדושה דעתו שצריך כסוי ממש (דלא כמהרש"ל).

במשנ"ב הביא דברי הט"ז, אך לכאורה יש לחלק בין זמנם שגם הגויים הלכו עם כסוי הראש בחוץ, ולכן היתה משמעות להסרתו בבית.

ג. טלית קטן - האם יוצאים בו ידי חובה?

במרדכי כתב ש"אינו מן המובחר". **ארחות חיים** כתב: המברך להתעטף עובר על "לא תשא". **מהר"ח או"ז** בשם אביו כתב שאין חיוב אלא בבגד של דרך עיטוף.

אולם, רוב הפוסקים חלקו על דעות אלו, והעידו על המנהג בטלית קטן עוד מימי הראשונים.

וכתב נמו"י (ה"ק יב, א מדפי הרי"ף):

וכן פשט המנהג בכל ישראל כי רובם אין להם טלית גדולה הראויה לעיטוף,

ועושין טליתות קטנים, שלובשין אותן, שלא מיעטו מן 'וראיתם אותו' אלא

כסות לילה או כסות סומא, ולא כסות שתחת המקטורן, וזו נראית ראייה

ברורה...

ובאלו הטליתות קטנים שנהגו אין מברכין להתעטף, אלא נהגו לברך על מצות ציצית, ואין לבטל המנהג.

מהר"י אבוהב כתב שלענין הברכה ניתן לחוש לחומרא ולהתעטף בשעת הברכה גם בט"ק.

אמנם, צ"ע: איזה מן עיטוף ניתן לעשות בבגד עם נקב כ"כ גדול באמצעו?
בעניין נוסח הברכה: שו"ע כתב בכל מקרה לברך 'להתעטף' (אפילו אם אינו עובר לעשייתן כי זה נוסח הברכה שתיקנו)

רמ"א כתב שהמנהג לברך 'על מצות ציצית', (וזה במידה רבה פוטר את הצורך בעיטוף), אך הטעם העיקרי לכך הוא משום שחששו שכלל אינו יוצא בציצית זו ידי חובה, ומצד זה עדיף להשתדל לפטרו בברכה על טלית גדול.

ב. האם יש קדושה בטליתות וציציות בזמן מצוותן ולאחר שבלו? (סי' כ"א)

א. האם מותר לעשות שימוש של חול בחוטי הציצית?

בבבלי מגילה (כו, ב):

תנו רבנן: תשמישי מצוה - נזרקין, תשמישי קדושה - נגזזין. ואלו הן תשמישי מצוה: סוכה, לולב, שופר, ציצית. ואלו הן תשמישי קדושה: דלוסקמי ספרים, תפילין ומזוזות, ותיק של ספר תורה, ונרתיק של תפילין ורצועותיהן.

הטור (או"ח כא) למד מברייתא זו, שמותר לזרוק גם ציצית כשרה, וכן מותר להשתמש בה תשמיש של חול בעודה במצוותה.

לעומתו, בשאלתות דרב אחאי (שלח שאילתא קכו) הבין שההיתר לזרוק תשמישי מצווה אינו אלא לאחר שסיימו לשמש למצוותם, והביא מקור לכך מאיסור ביזוי מצוה שהוזכר ביחס לכיסוי הדם ברגל:

שאילתא: דאסיר להון לדבית ישר' למעבד צרכיהון במדעם דעבי' לאפוקי ביה ידי חובתיה במצוה, כגון חוטי דציצית למיצר בהון מדעם, אי נמי הושענא לאורוחי ביה, ואתרוג דמצוה למיכליה, אי נמי איסתפוקי מעצי' דסוכה עד דשלים מצותייהו, משום דקא מבזי מצוה. דילפינן לן דאסר לבזוי מצוה מכיסוי הדם, דתניא: 'ושפך וכסה - במה ששפך בו יכסה, שלא יכסנו ברגל שלא יהו מצות בזויות עליו'. ודאי איתעביד להו מצותייהו וחוטי איפסיקו להו שרי למיעבד בהו צרכיה.

הטור כתב שיש לדחות את ראייתו מכיסוי הדם, ששם יש ביזוי באופן שעושה את המצוה עצמה, אך סיים 'וטוב להחמיר'.

הב"י תמה על דברי הטור, שכן דברי השאלתות מפורשים ע"י רב יוסף במסקנת הסוגיא בבבלי שבת (כב, א):

אמר רב יהודה אמר רב אסי: אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה.
 כי אמריתה קמיה דשמואל, אמר לי: וכי נר קדושה יש בה!?

מתקיף לה רב יוסף: וכי דם קדושה יש בו?! דתניא: ושפך וכסה - במה ששפך יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהו מצות בזויות עליו. הכא נמי - שלא יהו מצות בזויות עליו.

בעו מיניה מרבי יהושע בן לוי: מהו להסתפק מנויי סוכה כל שבעה?

אמר להו: הרי אמרו, אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה.

אמר רב יוסף: מריה דאברהם! תלי תניא בדלא תניא. סוכה - תניא, חנוכה - לא תניא. דתניא: סככה כהלכתה, ועיטרה בקרמים ובסדינין המצויירין, ותלה בה אגוזים אפרסקין שקדים ורמונים ופרכילי ענבים, ועטרות של שבלים, יינות שמנים וסלתות - אסור להסתפק מהן עד מוצאי יום טוב האחרון של חג, ואם התנה עליהן - הכל לפי תנאו.

אלא אמר רב יוסף: אבוהון דכולהו דם.

כלומר, הבסיס לאיסור להשתמש בחפצים של מצוה בזמן מצוותן, שנקרא 'מוקצה מחמת מצוה' הוא איסור ביזוי מצוה. אולם, אם יש ביזוי מצוה בכל שימוש של חולין, כיצד ניתן להסביר את העובדה שתנאי מועיל להתיר את השימוש? נראה שתירוץ שאלה זו הוא המפתח להבנת שיטת הטור.

הב"ח מסביר שהטור לא התכוין להתיר שימוש של חולין בציציות אלא בזמן שאינו לבוש בהן, שאז איננה שעת מצוותן. לעומת זאת, כל הדברים שנאסרו בגמרא בשבת, לא נאסרו אלא בזמן מצוותן. כגון: נר חנוכה - בחצי שעה שדולקת למצוותה, ארבעת המינים וסוכה - תוך שבעת ימי החג וכדו', ואף לאחר שיצא כבר ידי חובתו באותו יום בנטילת הלולב, עדיין הלולב עומד למצוותו בהכרח לשאר ימי החג. לעומת זאת, את הטלית האדם רשאי שלא ללבוש לעולם, וממילא אינה נחשבת עומדת למצווה.

בהמשך לדבריו, יש לומר שכל מה שהתירו להתנות אינו אלא על נויי הסוכה, ודברים שאינם מעיקר חיוב הסוכה, כמבואר בשו"ע (או"ח סי' תרלח), שאין התנאי מועיל לעצי הסוכה עצמם, שחל עליהם שם הסוכה, ורק לנוי סוכה מועיל התנאי שלא יחול עליהם שם הסוכה, ולא יהיו מיוחדים למצוה.¹⁷¹

ב. האם מותר להסיר את חוטי הציצית מן הטלית?

בהמשך לשיטתו, כותב השאלות שישנה בעיה של ביזוי מצוה גם בהסרת חוטי הציצית מן הבגד:

ואילו מאן דאית ליה גלימא ורמיא ליה תכילתא וקא בעי לזבונה לישראל אחר בעי למישקליה לתכלתיה והדר זבונה משום דקא מבטל למצוה אי נמי הוה דר בבייתא וקבע ליה מזוזתא וקא נפיק ליה - אסיר למישקליה מיניה משו' דקא מבטיל לה למצוה. דת"ר המשכיר בית לחבירו על השוכר

¹⁷¹ ועיי בדרישה שיישב אף הוא את שיטת הטור באופן דומה, ובנוסף טען שאף הלולב עומד למצוותו כל שבעה, בכל זמן שלוקח אותו בידו, אף שכבר יצא ידי חובתו אותו יום, ואם לוקח אותו לצורך תשמישו, נמצא עושה את המצוה דרך ביזיון. ודבריו קצת מחודשים, ונראה יותר פשוט להסביר כמו שאמרנו למעלה, ונפ"מ מזה, שתנאי כן יועיל לארבעת המינים ליום השביעי לאחר שיצא בהם.

לעשות לו מזוזה וכשהוא יוצא לא יטלנה בידו ויצא ובגוי נוטלה בידו ויוצא ומעשה באדם אחד שנטלה בידו ויצא וקבר אשתו ושני בניו מעשה לסתור אמר רב ששת ארישא.

ברם צריך למימר הני מילי כי אסיר למישקל היכא דלא קבע לה למזוזה בשעתיה, תכילת' נמי דלא רמי ליה לגלימא אחרינא בשעתיה. היכא דקא בעי למישקל מן האי פתחא ומקבעיה בפיתחא אחרינא, ומן הדין גלימא לגלימא אחרינא בשעתיה - מי שרי אי לא? מי אמרינן כיון דהאי דקא שקל להו אדעתא דלמעבדיה מצוה הוא ליכא בזיון ושפיר דמי, או דילמא כיון דאתעביד בהון קא מיבטלין ממצותיהו אית בזיון ואסיר?

ת"ש דאיתמר רב אמ' אין מתירין מבגד לבגד ושמואל אמר מתירין רב אמר אין מדליקין מנר לנר ושמואל אמר מדליקין רב אמר אין הלכה כר"ש בגרירה ושמואל אמר הלכה כר"ש בגרירה אמר אביי כל מילי דמר עביד כרב לבר מן הלן תלת דעביד כשמואל מתירין מבגד לבגד ומדליקין מנר לנר והלכה כר"ש בגרירה. למימרא דהלכתא כשמואל דשרי.

בתוס' במסכת שבת (כב, א ד"ה 'רבי') כתבו כדברי השאילתות, שגם שמואל לא התיר להסיר ציציות מן הבגד, אלא כאשר מעבירן לבגד אחר.¹⁷² וכ"פ בטור ובשו"ע בסי' טו, והעירו האחרונים שהיתר זה אינו אלא כאשר אינו מעביר לטלית שפתוחה בדרגת חיובה, כגון מטלית של צמר לטלית של שאר מינים, וכש"כ מטלית של גדול לטלית של קטן.

מאידך, כתבו הלבוש והט"ז שכן יהיה מותר להחליף את חוטי הציצית בחוטים נאים יותר מצד שהם יותר מהודרים או חדשים יותר, וכש"כ אם החוטים הישנים נפסקו ונחסר שיעורם באופן שכשרים רק מדין גרדומין. דבריהם מתאימים לשיטת התוספות בביאור דברי רב, שכתבו שטעם האיסור להתיר ציצית מבגד לבגד, לדעתו, משום שמבטל מצוות הטלית, ולפי"ז אם רוצה להטיל ציציות אחרות בטלית - אפילו לרב מותר להסיר את הציציות הישנות. אולם, אם הטעם הוא משום ביזוי מצוה של חוטי הציצית, היה מקום לומר שעדיין יש בזה חיסרון, כל עוד החוטים הישנים כשרים. אולם, הלבוש כתב שבכל זאת כאשר מתכוין בפעולתו לשם נוי המצוה, אי אפשר לומר שיש בכך ביזוי מצוה.¹⁷³

ג. האם מותר לזרוק את חוטי הציצית והטלית לאשפה?

הרמב"ם כתב במפורש (ג, ט) 'נפסקו לו חוטי תכלת או לבן - זורקן לאשפה, מפני שהיא מצוה שאין בגופה קדושה'.

¹⁷² אולם, ביחס למזוזה כתבו התוספות שאסור להסירה, גם כאשר מתכוין להעבירה לבית אחר. עיי"ש.

¹⁷³ ועיי' באחרונים שדנו אם יהיה מותר לחתוך הציציות הישנות ולהפסידן, או שיש בזה משום 'לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים לוי' (בבלי יבמות יא, ב). ויש לומר שהיום שהציציות מצויים ובזול, אנשים לא ישתמשו בציציות שהוסרו מבגד אחר, אך לגבי חוטי התכלת - יש מקום לחוש לעניין זה.

בב"י הביא את דברי הר"ן בפרק כל הכלים (שבת מח: ד"ה מגופת) בשם הראב"ד: 'טליתות של מצוה אדם בודל מהם ואינו רוצה לקנח עצמו בהם ולא לייחד אותם לתשמיש המגונה אלא הוא זורקן והם כלין'.

אין בדברים אלה סתירה לדברי הרמב"ם, שכן יש לחלק בין השלכה לאשפה, לבין תשמיש מגונה.

ויש לומר שאף מה שהביא בדרכי משה שם בשם הכלבו בהלכות שבת (סי' לא לב ע"ד), 'הא דתשמישי מצוה נזרקין היינו דלא צריכין גניזה אבל לאנהוגי ביה מנהג בזיון לאו אורח ארעא', נאמר לפי דרכו של הראב"ד.

הדרכי משה הוסיף והביא מספר מהרי"ל (מנהגים הל' ציצית סעי' ג), שהוא היה נוהג לגונזם ולהניחם תוך ספר או לעשות בהן שום מצוה. המנהג לעשות בהם שום מצוה מתאים למה שמצאנו בבבלי שבת (ק"ז, ב):

רבי אמי ורבי אסי כי מיקלע להו ריפתא דעירובא - שרו עילויה, אמרי:

הואיל ואיתעביד בה חדא מצוה - ליתעביד בה מצוה אחרינא.

במג"א הבין שגם מנהגו של המהרי"ל להניח את הציציות בספר היה לצורך שימוש של מצוה, בתור סימניה. אולם, הרמ"א הביא דבריו בשו"ע בלשון סתומה 'ויש מדקדקין לגונזן', וברור שלמד זאת ממנהגו של המהרי"ל. (אמנם, ההפניה בסוף דבריו למה שכתב בשו"ע סי' תרסד (סעיף ח-ט), שהביא את מנהג המהרי"ל להצניע את ההושענות לאפיית מצות, משמע ג"כ שמצניע אותם דוקא לצורך מצוה).

הגר"א הסביר שהמהרי"ל למד ממנהגם של רבי אמי ורבי אסי, שיש לנהוג כבוד בחפץ שנעשתה בו מצוה, וממילא גם אם לא עושה בהם מצוה אחרת, יש עניין לגונזן.

בכל אופן, הן מדברי המהרי"ל והן מדברי הראב"ד, הכלבו והר"ן שהובאו לעיל, יש ללמוד שאין להשליך את הציציות באופן שעלולות להתבזות, כגון בדריסת בני אדם (כפי שכתב השו"ע בסי' תרסד). אולם, אם אין גורם להם ביזיון בקום עשה, כגון שמשליכן בתוך שקית אטומה, כפי שאנחנו נוהגים בתרומה - נראה שאין מקור לאסור, אף שהאשפה שלנו היא מקום טינופת.

ד. כניסה בטלית לבית הכסא

למרות שבשו"ע כתב בפירוש שמותר להיכנס בציצית לבית הכסא, והוכיחו זאת ממעשי האמוראים בתלמוד, שמשמע שלא פשטו הציצית כשנכנסו לבית הכסא, כתב הט"ז שיש להוציא מכלל זה טליתות של מצוה שלנו, שאינן רק להתפלל בהן.

אמנם, הוא לא כתב לשון איסור מוחלט, אלא רק 'אין נכון שיכנס לבי"ה', משום שהראיה שהביא מדרשת חז"ל על 'ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים', אינה מלמדת אלא דרך ארץ, ולא איסור מוחלט, שהרי לא מצאנו איסור לכהנים היורדים במסיבה לבית הכסא ללכת לשם עם בגדי הכהונה, למרות שהם בהחלט בגדים של מצוה.

מטעם זה גם אין הכניסה לבית הכסא נחשבת הפסק גמור בלבישת טלית גדול, ואין אנו נוהגים לברך על הטלית שוב לאחריה, כמבואר לעיל בסי' ח.

ג. ברכת שהחיינו על מצות ציצית (סי' כ"ב)

א. מקור ברכת שהחיינו על עשיית מצוה

בתוספתא ברכות (ליברמן ו, י):

העושה ציצית לעצמו או' ברוך שהחיינו. כשהוא מתעטף או' ברוך אשר קדש' במצ' וצו' להתעטף בציצית. וצריך לברך עליהן בכל יום. **העושה תפלין לעצמו** אומ' ברוך שהחיינו. כשהוא מניח ברוך אשר קד' במצ' וצו' להניח תפלין.

התנא סובר שיש לברך שהחיינו כאשר אדם עושה לעצמו ציצית או תפלין. ראשיתה של תוספתא זו מובאת בבבלי סוכה (מו, א) לענין ברכה על עשיית לולב וסוכה:

העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. נטלו לצאת בו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב. ואף על פי שבירך עליו יום ראשון - חוזר ומברך כל שבעה. **העושה סוכה לעצמו** אומר ברוך שהחיינו וקיימנו כו'. נכנס לישב בה אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה. וכיון שבירך יום ראשון - שוב אינו מברך.

יש לציין כי בהמשך התוספתא מובא שיש לברך שהחיינו גם כאשר מפריש תרומות ומעשרות:

היה הולך להפריש תרומה ומעשרות או' ברוך שהגיענו לזמן הזה כשהוא מפרישן או' ברוך אשר קד' במצ' וצו' להפריש תרומה ומעשרות.

ב. סתירת התוספות במנחות ובסוכה

הגמרא במנחות (מב, א-ב) עוסקת בשאלה אם מברכים על עשיית התפילין. בתוספות (מנחות מב, ב ד"ה 'ואילו לעשות תפילין') ציינו לתוספתא זו כהוכחה שאין מברכים 'על עשיית תפילין', וכתבו עליה: 'ובפרק הרואה נמי אמר דאכלים חדשים מברך שהחיינו וכ"כ רב שרירא גאון'.¹⁷⁴

¹⁷⁴ במהרש"א גורס: 'וכ"כ רב שרירא גאון דלא סמכינן אהיא... ופרק הרואה נמי מצי למיפרך'. וכן בשטמ"ק אות יב גרס בתוספות שדברי רב שרירא גאון מכוונים לדחות את התוספתא, ולדבריהם, התוס' במנחות מתאים לתוספות בסוכה מו, א סוד"ה 'העושה', וכדלהלן. גם בספר 'ראשון לציון' הבין שתוס' במנחות באים להוכיח מהגמרא שאין מברכים שהחיינו, אלא שטען כנגדם שא"א להוכיח מריו"ח שלא איירי אלא בברכות שבדאי מברך על המצוה, ולא בברכת שהחיינו שתלויה בכך שמדובר בציצית שעשה עבור עצמו.

ועי' בביאור הגר"א שמסביר שכוונת התוספות שמציינים לרב שרירא גאון, שגם הוא הבין שטעם ברכת שהחיינו בתוספתא היא משום כלים חדשים, ולכן דחה אותה מהלכה עפ"י הגמרא בעירובין. אולם, הגר"א טוען שהתוספות במנחות חולק על התוספות בסוכה, ששם דקדקו מכך שלא הזכירו במנחות ברכת שהחיינו על התפילין, שאין מברכים שהחיינו על הנחת תפילין בפעם הראשונה או על תפילין חדשות, ואילו התוספות במנחות כתבו שניתן לדקדק מהגמרא רק שאין מברכים 'לעשות תפילין', משום שישאלו כל ענייני ברכות, כלומר ברכות המצוות, אבל אין ללמוד משם שאין ברכת שהחיינו על הציצית והתפילין מצד כלים חדשים.

משמע מדבריהם שמבינים שברכת שהחיינו על הציצית והתפילין¹⁷⁵ היא מאותו הטעם של ברכת כלים חדשים ששמח בהם, ולא מצד המצוה. כך כתב בעל העיטור (שער ג, חלק ב, עו ע"ד), וכך הסביר מהר"י אבוהב מדוע הזכיר הטור (סי' כב) ברכת שהחיינו לגבי העושה ציצית, ולא הזכיר זאת לגבי העושה תפילין.

לעומת זאת, בתוספות למסכת סוכה (מו, א ד"ה 'העושה סוכה לעצמו מברך שהחיינו') כתבו שמהגמרא במנחות משמע שאין מברכים שהחיינו על מצות ציצית, שלא כמו התוספתא הנ"ל:

צריך לפרש טעם מאי שנא דיש מצות שתקינו לברך שהחיינו ויש מצות שלא תקינו. בעשיית סוכה ולולב תקינו כדאשכחן הכא, ובעשיית ציצית ותפילין לא תקינו כדמוכח פרק התכלת (מב, ב), דמפרש ר' יוחנן מאי מברך אתפילין של יד ותפילין של ראש ואילו לעשות תפילין לא מברך דלא חשיב ליה, וכמו כן יש לדקדק דשהחיינו נמי לא מברך מדלא חשיב לה.

תוספות מנסים לתת טעם מדוע יש מצוות שאומרים עליהן שהחיינו, ויש מצוות שלא:

ונראה דמצוה שיש עליה שמחה תקנו שהחיינו.¹⁷⁶

לעומתם, בנמו"י בהלכות ציצית (יא, ב ד"ה 'אמר רב') כתב שבודאי קי"ל כתוספתא בברכות, ומשווה את דין הציצית לדין הסוכה והלולב שמופיע בבביתא בסוכה (מו, א), שברכת שהחיינו היא על עשיית המצוה, ואם לא בירך בשעת העשייה- יברך בשעת הקיום הראשון.

יש לציין כי בתוספות במסכת סוכה (מו, א ד"ה 'העושה סוכה') משמע שרב שרירא גאון סובר שאין מברכים שהחיינו על כלים חדשים:

ודאמרין בהרואה (ברכות נד, א) דמברך על כלים חדשים כתב רב שרירא גאון דלא סמכינן עלה דמסקינן בפרק בכל מערבין (עירובין מ, ב) דבעינן מידי דאתי מזמן לזמן וקשה מפדיון הבן.

בעירובין דנה הגמרא אם אומרים שהחיינו בראש השנה וביום הכיפורים, והגמרא מסבירה שהסברא לברך היא משום 'דמזמן לזמן אתי'.

מדברי רבה שם משמע שיש ברכת שהחיינו שהיא רשות, כגון הברכה על פרי חדש,¹⁷⁷ ולעומת זאת הברכה על הרגלים היא חובה. רב שרירא גאון מבין שמסקנת הגמרא היא שתקנו חכמים חובה לברך שהחיינו רק על מצוה שבהגדרתה היא מצוה הבאה מזמן לזמן.

אולם, תוסי' מעירים שקשה על שיטת רב שרירא גאון מפדיון הבן, שלמדנו בפסחים שמברכים עליה שהחיינו.¹⁷⁸

¹⁷⁵ ובר"ן בסוכה משמע שמחלק בין ציצית לתפילין, משום שלולא המצוה התפילין אינם בגדר 'כלי חדש' שמברכים עליו שהחיינו.

¹⁷⁶ ועיי' בב"ח סימן כב, שהסביר עפ"י סברת התוסי' את שיטת הטור שכן פסק את התוספתא, דס"ל שבציצית יש שמחה כיון שעל ידה יזכור את כל מצוות ה', ואילו בתפילין יש מורא ועונש בגלל שצריכים גוף נקי, ולכן לא מברכים שהחיינו.

¹⁷⁷ משמע שאין מחלוקת שניתן לברך שהחיינו על דבר של רשות, ולכן צ"ע על מה שכתבו תוספות בשם רב שרירא, שחולק על דין ברכת שהחיינו על כלים חדשים.

¹⁷⁸ ובספר 'ראשון לציון' (ברכות נד, א) העיר שבה"ג כן פסק דין ברכת שהחיינו על כלים חדשים.

בפסחים (קכא, ב) למדנו שהאב מברך שהחיינו על מצות פדיון הבן, למרות שאיננה מצוה שבאה מזמן לזמן. המאירי שם מסביר שהמצוה כן נחשבת באה לזמן, שכן אי אפשר לפדותו עד שיעברו שלושים יום, וכ"כ הר"ן.¹⁷⁹ אולם, נראה שתוספות אינם מקבלים תירוץ זה, שכן מסתבר שהתנאי של מצוה הבאה 'מזמן לזמן', משמעותו שהברכה היא על כך שהאדם זכה להגיע לזמנה של המצוה, וזה רלוונטי רק במצוה שזמנה מוגדר.

הרמב"ם בהלכות ברכות (יא, ט) סיכם שלוש סיבות לברכת שהחיינו על המצוות: [1] כל מצוה שהיא **מזמן לזמן** כגון שופר וסוכה ולולב ומקרא מגילה ונר חנוכה, [2] וכן כל מצוה ומצוה שהיא **קניין** לו כגון ציצית ותפילין ומזוזה ומעקה, [3] וכן מצוה שאינה **תדירה** ואינה מצוייה בכל עת שהרי היא דומה למצוה שהיא **מזמן לזמן**, כגון מילת בנו ופדיון הבן מברך עליה בשעת עשייתה שהחיינו.

ואם לא בירך על סוכה ולולב וכיוצא בהם שהחיינו בשעת עשייה מברך עליהן שהחיינו בשעה שיצא ידי חובתו בהן, וכן כל כיוצא בהן.

כלומר, הרמב"ם פוסק שמברכים שהחיינו על מצות ציצית, למרות שאינה מצוה הבאה מזמן לזמן, משום שהציצית הינה חפץ של מצוה שהוא קניינו של האדם. אמנם, המקור להלכה של הרמב"ם מפורש בתוספתא. אולם, לא ברור מה המקור לגדר שהוא מחדש של 'מצוה שהיא קניין', שמתוכו הוא מרחיב את הברכה גם למצוות מזוזה ומעקה. בנוסף, לדברי הרמב"ם לא ברור אם יברך על עשיית ציצית בבגד ישן,¹⁸⁰ וכן קביעת מזוזה או בניית מעקה בבית ישן.

ג. פסיקת השו"ע והרמ"א

לשון השו"ע בסימן כב מפורשת כדברי בעל העיטור ומהר"י אבוהב, שברכת שהחיינו על הציצית אינה אלא מדין בגד חדש, וזו הסיבה שלא הזכיר דין זה ביחס לתפילין.

הט"ז השיג על השו"ע, וכתב שמפשוטות דברי הטור יוצא שצריך לברך שהחיינו גם על תפילין, ולא הזכיר את הדין בתפילין, משום שסמך על מה שכתב בהלכות ציצית.

הב"ח כתב שפשוטות לשון הטור לא משמע כדברי מהר"י אבוהב, אלא שיברך שהחיינו גם אם הטיל ציציות בטלית ישנה. מאידך, הביא את המהרש"ל שכתב שאין נוהגים לברך שהחיינו על ציצית כלל, כשיטת התוספות בסוכה בשם רב

¹⁷⁹ והסביר הראשון לציון שעל תפילין א"א לומר כן, כיון שאין מניעה מהותית להניח אותם בכל גיל, ורק בפועל נמנעים עד גיל שיכול לשמור גופו בנקיות.

¹⁸⁰ הב"ח כתב שמשמע מדבריו שמברך שהחיינו גם כשעושה ציצית בבגד ישן, אך לענ"ד אינו מוכרח, שכן תולה את הברכה בקניין, ולכן מסתבר שאין זה אלא בבגד חדש (וני"ל שכך הבין את הרמב"ם ביבאר יהודה). ועי' ביראשון לציון, שהסביר שטעמו של הרמב"ם הוא משום שלא גרע חפץ של מצוה מכלי חדש, אך סייג זאת דווקא לחפץ שניכר בו שהוא של מצוה, להוציא טלה לפסחו, מצה ומרור וכדו'. ובסוף דבריו כתב שמשמע מהרמב"ם שגם אם היתה לו מזוזה וקנה מזוזה אחרת- צריך לברך (אבל, למעשה, לדעתו לא יברך על התפילין אלא בפעם הראשונה שמניח בחייו).

שרירא גאון. אולם, הבי"ח כותב שלעניין כלים חדשים לא נפסק כרב שרירא, כיון שהוא יחיד.¹⁸¹

הט"ז כתב כדברי הבי"ח, והוסיף דין אחר של ברכת שהחיינו על מצות ציצית ותפילין בפעם הראשונה שמקיים אותן בחייו, כפי שפסק גם הרמ"א ביו"ד (כח, ב) לענין מצות כיסוי הדם.¹⁸²

השו"ע פסק ביו"ד (רסה, ז) כשיטת הרמב"ם, שעל האב לברך שהחיינו על מצות מילה בכל פעם שמל את בנו, ואילו הרמ"א פסק שלא לברך, אא"כ מדובר בבנו הבכור שצריך לברך שהחיינו בשעת פדיונו, שאז מקדים את הברכה לשעת המילה, ואינו מברך שוב בפדיון.¹⁸³

לכאורה, פסקי השו"ע אינם מתאימים זה לזה, אא"כ נאמר שסבר שגם מצות מילה נחשבת באה מזמן לזמן כמו פדיון הבן, כיון שא"א למול עד היום השמיני. המג"א כתב שלדעת השו"ע אין ברכת שהחיינו על המצוות אלא במצוות נדירות, והברכה על הציצית היא מטעם כלים חדשים, ובכל זאת אינו מברך בקניית הטלית, כיון שאינה ראויה ללבישה עד שיטיל בה ציצית. ואמנם, בדרך כלל בבגד שבשעת הקניין אינו ראוי ללבישה, מברך שהחיינו רק בשעה שלובשו, אך בציצית, כיון שמקיים מצוה בעשייתה, מברך כבר בשעת עשיית הציצית.

ד. שיטת הגר"א

בביאור הגר"א מעיר על סתירת פסקי השו"ע, שבהלכות מילה (יו"ד סי' רסה) פסק שהאב מברך שהחיינו כשיטת הרמב"ם, ואילו בהלכות ציצית (סי' כב) כתב כשיטת בעל העיטור. לעומת זאת, הרמ"א בהלכות מילה כתב שלא לברך - כשיטת בעל העיטור, ואילו במצוות כיסוי הדם (יו"ד סי' כח) פסק הרמ"א כשיטת הרמב"ם.¹⁸⁴

הגר"א מכריע שהעיקר הוא כשיטת הרמב"ם, שיש לברך שהחיינו על מצוה שהיא קניין לו בפעם הראשונה, ומדקדק מלשון הטור שאף הוא סבר כרמב"ם ולא כבעל

¹⁸¹ כן כתב בשו"ת 'תרומת הדשן' סי' לו: 'דנראה דלא סבירא לן כלל בהא כרב שרירא גאון, דהא כל המחברים מייתי מההוא דפי' הרואה לפסק הלכה, ובהגה"ה במיימון בהלכות קידוש והבדלה, כתב דמהר"ם היה מכוון בכל יכולתו, שיהיה לו מלבוש חדש בליל ב' דראש השנה בשביל ברכת שהחיינו, כדי לאפוקי נפשיה מפלוגתא דרבוותא, דפליגי אי מברכין זמן בליל ב' דר"ה, אלמא דלא חש מידי לההיא דרב שרירא גאון...'

¹⁸² אמנם, האחרונים הקשו על דברי הרמ"א הנ"ל, ודחו אותו בש"ך ובפר"ח וביראשון לציון. אולם, עיי' בראשון לציון שכן פסק דין זה ביחס למניח תפילין או קובע מזוזה פעם ראשונה בחייו, כאשר הגיע לחינוך במצוה, דלא כש"ך שם סק"ה שכתב שגם במצוה שמתחנך אליה פעם ראשונה אינו מברך אא"כ יש לה זמן קבוע.

¹⁸³ דברי הרמ"א מבוססים על המהרי"ל, אך הדרישה והש"ך חלקו על דין זה, וכתבו שמשמעות דברי המהרי"ל היא שלא יברך אלא בשעת פדיון כדין הגמרא.

יש להעיר עוד, שהמנהג למעשה בארץ ישראל גם בקרב האשכנזים הוא שבין מברך 'שהחיינו' בכל מילת בן, גם אם אינו בכור. ומנהג זה מתאים לשיטת הגר"א, כדלהלן.

¹⁸⁴ כך מסביר הגר"א, שנחשבת מצוה שאינה מצויה תדיר, אך ה'ראשון לציון' כתב שאין דברי הרמ"א מתאימים אפילו לשיטת הרמב"ם, משום שאינה נכנסת לאף אחד משלוש הגדרים שמנה, שכן א"א להגדירה כאינה מצויה, שהרי יכול לקיימה בכל זמן, ואינה תלויה בשום צד בקניין, שהרי אדם חייב לכסות גם דם חיה שאינה שלו, ואף אם לא הוא שחט.

העיטור. את השאלה מדוע לא הזכיר הטור דין זה גם לגבי העושה תפילין, מתרץ הגר"א שהוא משום שבדי"כ אין אדם עושה תפילין לעצמו, כיון שאין הכל בקיאים בכך (כדמשמע בתוס' חולין ט, א ד"ה 'ואידך'), אבל בעשיית ציצית כולם בקיאים ועושים בעצמם (כדמשמע ברש"י שם ד"ה 'הני').

גם בהלכות מילה מכריע הגר"א כדעת הרמב"ם, שהאב מברך שהחיינו משום שנחשב כבא מזמן לזמן כמו פדיון הבן. (ודחה את הטענות שלא לברך משום שהבן עדיין ספק נפל, או משום דאיכא צערא דינוקא).

עוד מסביר הגר"א שאין מברכים שהחיינו על אמירת ההלל, למרות שהיא באה מזמן לזמן, משום שהיא מצוה שאינה עומדת בפני עצמה, אלא תמיד מצטרפת למצוה אחרת, כגון עשיית קרבן פסח, אכילת פסח ומצה בליל הסדר וקרבנות החג.

ד. דין טלית בבית הקברות ובלויית המת (סי' כ"ג)

א. המקורות בגמרא

בבבלי מנחות (מא, א):

אמר רב טובי בר קיסנא אמר שמואל: כלי קופסא חייבין בציצית. ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו (רש"י: לתכריכין) שפטורה, מ"ט? אשר תכסה בה אמר רחמנא האי לאו לאיכסויי עבידא. בההיא שעתא (רש"י: כששובשין אותו למת) ודאי רמינן ליה, משום לועג לרש חרף עושהו.

בסוגיא זו משמע שיש להטיל ציציות בתכריכי המת, משום שבהימנעות מכך יש בחינה של 'לעג לרש', למת שנפטר מן המצוות. דין 'לעג לרש' ביחס למת מוזכר בבבלי ברכות (יח, א) בהקשר הפוך של קיום מצוות ע"י אחרים בסביבתו של המת ובבית הקברות:

והתניא: לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו¹⁸⁵ וקורא, ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו! התם תוך ארבע [אמות] הוא דאסור, חוץ לארבע אמות חייב, דאמר מר: מת תופס ארבע אמות לקריאת שמע, הכא - חוץ לארבע אמות נמי פטור... רבי חייא ורבי יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות, הוה קשדיא תכלתא דרבי יונתן. אמר ליה רבי חייא: דלייה, כדי שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו.

בתוספות תמהו: אם מטילים ציצית בתכריכי המתים - מדוע יש לעג לרש בהולך עם ציצית בבית הקברות? והסבירו, שבכל זאת יש בכך לעג לרש, משום שהחיים מצווים, והמתים באמת פטורים מן המצוות, ויגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה.

על מנת להצדיק את המנהג להסיר את הציציות מתכריכי המתים, ר"ת מחדש שבהטלת ציצית בתכריכיו של מת שלא הקפיד על מצות ציצית בחייו, יש משום

¹⁸⁵ בתוספות כתבו שגם אם קורא בעל פה - אסור.

לעג לרש. מטעם זה נהגו להסיר את הציציות מבגדי כל המתים, על מנת שלא לבייש את מי שלא קיים את המצוה.
 התוספות תולים את המנהג הנ"ל בדברי אבא שאול במסכת שמחות, שאמר 'הטילו (=הסירו) תכלת מאפיליוני'.
 הרא"ש בה"ק סי' ט פירש שגם הגמרא במנחות לא אמרה להטיל ציציות בבגד המת אלא בשעה שמוליכים אותו, משום שדווקא אז יש בעיה של לעג לרש בכך שלכתפים הנושאים אותו יש ציצית ולו אין.
 בכל אופן, לכאורה, לכל הדעות, לפחות לפי המנהג כיום, ישנה בעיה של לעג לרש בהליכה עם ציצית בבית הקברות.

ב. האם מותר להיכנס לבית הקברות עם ציצית?

בטור (סי' כג) למד מדברי רבי חייא, שאמר לרבי יונתן רק להגביה את ציציותיו שלא יגררו על הקברים, שאין איסור בעצם הכניסה לבית הקברות עם ציצית.
 אולם, רבנו יונה (תר"י ברכות יא, א מדפי הרי"ף) טען שלא התירו זאת אלא בזמנם, שהציציות היו בבגד שאותו לבשו ככסות, ולא היה שייך לומר לאדם להסירו קודם שיכנס לבית הקברות, אבל בימינו שהציצית היא בגד המיוחד למצוה בלבד - יש בעיה של לעג לרש בכניסה לבית הקברות עם ציצית, ולכן יש להסירן, כשם שנאמר בבריתא שאסור להיכנס לביה"ק עם תפילין בראשו.
 הב"י דקדק מלשון הברייתא, שהזכירה דווקא תפילין שבראש, שהבעיה של לעג לרש אינה אלא במצוה שהיא גלויה ונראית לעין, ולכן אין בעיה בתפילין שבזרועו. בהתאם לכך, פירש הב"י שגם רבנו יונה לא אסר בזמן הזה אלא בטלית של מצוה שעל בגדיו, אבל בט"ק שאדם לובש תחת בגדיו, או אפילו אם לובש אותה על בגדיו (כדעת השו"ע), אלא שמכניס הציציות - אין איסור להיכנס לבית הקברות.

ג. לבישת ציצית לנושאי המת והמטפלים בו

בשולחן ערוך (כג, ג) הביא את דברי הרא"ש בהלכות קטנות:
 במקום שנוהגים להסיר ציצית מטלית המת בבית, אם הכתפים לובשים ציצית, איכא למיחש בהו משום לועג לרש.
 הט"ז (סי"ק ח) הסביר את דבריו על פי מה שכתב בסעיף א בעניין כניסה לבית הקברות, שכל האיסור אינו אלא כאשר הציציות מגולות.
 הסבר זה הוא קצת דחוק בשו"ע, משום שא"כ אין חידוש בסעיף ג' על מה שכבר כתוב בסעיף א', ובפרט שהשו"ע עצמו לא פסק להסיר את הציציות ביו"ד (שנא), וממילא סעיף זה בעצם סותר את סעיף א, כפי שכתב המגן אברהם (סי"ק ב):
 צ"ע דהרי ב"ד סימן שנ"א כתב שמשימין ציצית בטלית של מתים, ואפ"ה פסק כאן דאסור ליכנס לב"ה או לד"א של מת בציצית, והיינו כסברא הראשונה שכתב הרא"ש, ולמה כתב כאן בהיפוך? ויש לחלק, אבל אין עיקר בפוסקים. וצ"ע.

בפרי מגדים הסביר את החילוק שרמז אליו המג"א:
 יש לחלק בין שעה שנושאים אותו ובין הולך לקברות עם ציצית.

נראה שרצונו לומר, שאף שהב"י סמך על חילוקו בין ציצית מגולה למכוסה, למרות שיש ראשונים שבפירוש כתבו אחרת, לא רצה הב"י לסמוך על חילוק זה ביחס לכתפים הנושאים את המת, וכתב שאם מסירים ממנו הציצית כבר בבית, יש להחמיר שלא ישאו אותו אנשים לבושים בציצית גם אם היא מכוסה.

ד. לעג לרש בקטן ובאשה

הפמ"ג הוסיף שדין לעג לרש קיים גם בסמוך לקבר של קטן, אבל לא בסמוך לקבר של אשה:

אפילו קבר קטן יש לועג לרש שמא נשמת אדם גדול הוא, אליה רבה [ס"ק] ג' בשם [שו"ת] מהרי"ט צהלון ז"ל [בחידושו לפרק איזהו נשך יב, ד ד"ה ונראה]. ומשמע קבר אשה, דבחייה ג"כ פטורה ליכא לועג לרש.

על מנת להסביר את החילוק בין אשה לקטן ביחס לחשש שהעלה המהרי"ט צהלון, מסביר הפמ"ג שאין לחוש שאשה זו היא גלגול של איש (אולי נראה לו שמי שמת בקטנותו בדורות אלה ברור שהיה גלגול שתיקונו הושלם בקטנותו, וא"כ מסתבר שהיה צדיק).

אולם, הדברים צריכים עיון בעיני, שכן אין רמז לחילוק בין קברי גברים לנשים במקורות. ולפי המקורות בדין קיום מצוות סמוך למת, שלא חילקו בין מת גדול לקטן, נראה שגם ביחס לקטן יש לעג לרש מבלי לחוש לגלגול נשמות, מצד עצם זה שלא זכה להגיע לחיוב במצוות. מסתבר שהלעג לרש הוא בעצם קיום המצוות סמוך למת, שהוא פטור מן המצוות, ללא תלות בשאלה אם היה חייב במצוה מסויימת זו בחייו.

אֲעִירָה נְשִׁי

[תהלים קח, ג]

הִבֵּה־לִּנְוִי עֲזָרָת מִצֵּר וְשׂוֹא תִשׁוּעַת אָדָם:

בְּאֱלֹהִים נַעֲשֶׂה־חֵיל וְהוּא יְבוֹס עֲרִינוֹ:

[שם שם, יג-יד]

בירור גבולות זמני קריאת שמע

ותפילת שחרית

ודיני פעילות לפני תפילה

במציאות העבאית

בשגרה, באימונים ובטחון שוטף

על בסיס מאמרים שחוברו בשנת תשע"ו במסגרת שירות ברבנות הצבאית
וכן מתוך שיעורים שנלמדו בישיבת קדומים במהלך שנת ה'תשפ"א

